

ROMANIA ΝΙΚΟΥΛΙΤΣΕΑ

01

Το εσωτερικό
του χώρου όπου
στεγάζεται
η βασιλική, όπως
διαμορφώθηκε
το 2016
(φωτ.: G. Dincu).

ΕΛΛΑΔΑ
ΕΚΤΟΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

Ε

ΤΟ
ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ
«ΜΑΡΤΥΡΙΟ»

Ταραγμένοι καιροί έρχονται για τους κατοίκους του Κάτω Δούναβη με το τέλος του 4ου αιώνα. Οι Βησιγότθοι, όπως αργότερα και οι Ούννοι, φέρνουν ερήμωση και χάος. Στα ίδια χρόνια στο χωριό Νικουλιτσέλ κατασκευάζονται βασιλική και διώροφη κρύπτη—«μαρτύριο». Θαμμένη κάτω από την Αγία Τράπεζα, με σφραγισμένη είσοδο, η κρύπτη προφύλασσε τα άγια λείψανα από τους ιερόσυλους «βαρβάρους». Η αρχιτεκτονική σύλληψη της κρύπτης και ο μεγάλος αριθμός μαρτύρων που εμπεριέχει την καθιστούν μοναδικό μνημείο στην Ευρώπη.

VICTOR H. BAUMANN

Αρχαιολόγος

ΣΕ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟ ΔΙΓΩΝ ΧΙΛΙΟΜΕΤΡΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΧΥΡΗ ΠΟΛΗ-ΣΤΑΘ-
μό του Noviodunum¹, ο οικισμός του Niculițel (Νικουλιτσέλ) εμφανίζει μια συ-
νεχή ανάπτυξη κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής περιόδου. Σε υπαίθρια θέση, ήταν
το κέντρο μιας αγροτικής κοινότητας τύπου *pagus*, γύρω από την οποία υπήρχαν
πολυάριθμες αγροτικές εγκαταστάσεις τύπου *villa rustica*².

Αν παρατηρήσουμε τους ωραίους λόφους, οι οποίοι κάποτε καλύπτονταν στο
σύνολό τους από δάση, τη γειτνίασή τους με τον Δούναβη (εικ. 5) και το ιδιαίτε-
ρα υγιές μικροκλίμα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι, τουλάχιστον έως τον 5ο αιώ-
να μ.Χ., η περιοχή ήταν χώρος αναψυχής τόσο για τις στρατιωτικές αρχές και το
υπαλληλικό προσωπικό της αυτοκρατορίας όσο και για πλούσιους εμπόρους που
κατέφθαναν, κυρίως από την Ανατολή, για τις ανταλλαγές εμπορευμάτων με τους
πληθυσμούς στα βόρεια του ποταμού. Ταυτόχρονα, με την προστασία που παρεί-
χαν τα δάση και τα ύψωματα, η τοποθεσία αποτελούσε εξαιρετικό χώρο διαφυγής
σε περιπτώσεις κινδύνων που δεν θα αργήσουν να εμφανιστούν, αρχίζοντας από
τα τέλη του 4ου αιώνα, με τη διείσδυση των Βησιγόθων και το χάος που προκά-
λεσαν και, κυρίως, κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 5ου αιώνα, με τις επι-
θέσεις και τις ερημώσεις που προκάλεσαν οι Ούννοι.

Στο χωριό Νικουλιτσέλ, σε μια οινοπαραγωγική περιοχή με πλούσιο αρχαιολο-
γικό απόθεμα, αποκαλύφθηκε το 1971 μια βασιλική-«μαρτύριο», μετά από καταρ-
ρακτώδη βροχή που ξέπλυne την έντονης κλίσης πλαγιά του λόφου *Piatra Roșie*
(Κόκκινος Βράχος) στα βορειοανατολικά του οικισμού.

Η μεγάλη βασιλική-«μαρτύριο», έως τώρα μοναδική στον τύπο της για τον εξω-
αστικό χώρο³, βρίσκεται σε μια μικρή κοιλάδα, στην ανατολική πλαγιά ενός λόφου
από τον οποίο πηγάζουν πολλές πηγές στα νότια του μνημείου, ενώ στην υδάτινη
ροή συμβάλλουν και τα ρέματα που προκαλούν οι συχνές βροχοπτώσεις. Επειδή
η έκταση στα δυτικά της βασιλικής-«μαρτυρίου» είναι ιδιωτική ιδιοκτησία, που
δεν έχει ερευνηθεί ακόμα, δεν θα εκπλαγούμε αν αποκαλυφθεί εκεί ένας μεγάλος
οικισμός μοναστικού χαρακτήρα.

Η γεωμορφολογία της περιοχής ήταν διαφορετική πριν από μερικές δεκαετίες.
Τα ερείπια της βασιλικής βρίσκονταν σε ύψωμα που προστατευόταν νοτιοδυτι-
κά από ένα βάραθρο (χαντάκι), στο οποίο διοχετεύονταν και λίμναζαν τα νερά της
βροχής. Η κάλυψή του, ως συνέπεια της επέκτασης του οικισμού, υποχρέωσε τα
βρόχινα ύδατα να εκτραπούν προς το ύψωμα. Η λίθινη τοιχοποιία της εκκλησίας,
που πρόβαλε στην επιφάνεια, χρησιμοποιήθηκε από τους χωρικούς στην οικοδό-
μηση νέων οικιών, ενώ οι επόμενες πλημμύρες ξέπλυναν το έδαφος, αποκαλύπτο-
ντας το θόλο της κρύπτης. Οι χωρικοί έσπασαν το τραπεζοειδές «κλειδί» της κορυ-
φής του θόλου και ένα μικρό τμήμα της τοιχοποιίας του, αποκαλύπτοντας τμήμα
του τάφου στο εσωτερικό.

Η βασιλική

Από την αρχή πρέπει να σημειώσουμε τη σημασία αυτής της εξαιρετικής
αρχαιολογικής ανακάλυψης, που επανέφερε στην ιστοριογραφία του ρουμάνικου
χριστιανισμού το πρόβλημα των χριστιανών μαρτύρων από την εποχή που άρχισε ο
εκχριστιανισμός των κατοίκων του Κάτω Δούναβη.

Η βασιλική διαγράφεται ως ορθογώνιο κτίσμα, με τρία κλίτη και εξέχουσα αψί-
δα ιερού, με κατεύθυνση βόρεια-βορειοανατολική 60°, με εσωτερικό άνοιγμα 6
μ. Τα θεμέλιά του έχουν πάχος 0,92 μ., με σειρές λίθων εντός κονιάματος σε *opus*
incertum. Οι τοίχοι, που διατηρούνται ελάχιστα λόγω των καταστροφών που προ-
κλήθηκαν τα τελευταία χρόνια, περιβάλλουν έναν εσωτερικό χώρο πλάτους 14,80
μ. Δύο λεπτοί θεμέλιοι τοίχοι χωρίζουν το κεντρικό κλίτος του ναού με πλάτος 7,5
μ. από τα πλευρικά κλίτη, πλάτους 3,15-3,20 μ. το καθένα. Η έως τα θεμέλια κατα-
στροφή του μνημείου επιτρέπει μόνο την υπόθεση περί ύπαρξης κίωνων, στη συ-

02

Το κτήριο που στεγάζει
την παλαιοχριστιανική
βασιλική (φωτ.: G. Dincu).

03

Τμήμα ιωνικού κιονόκρανου.

04

Η κρύπτη στην πρώτη φάση
της ανασκαφής.

νέχεια των παραστάδων της αψίδας του ιερού, που θα όριζαν τα πλευρικά κλίτη ως προς το κεντρικό⁴. Το μέγεθος του ιερού, το πάχος των τοίχων και το πλάτος του ναού φανερώουν ένα οικοδόμημα μεγάλων διαστάσεων.

Οι αρχαιολογικές έρευνες που διενεργήθηκαν μπροστά από την πρόσοψη της βασιλικής αποκάλυψαν περισσότερες φάσεις κατοίκησης. Η ίδια η οικοδόμηση του ναϊκού οικοδομήματος πραγματοποιήθηκε με την καταστροφή και ισοπέδωση παλαιότερων κτισμάτων.

Στα ανατολικά-νοτιοανατολικά, η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως λείψανα λίθινων θεμελίων, κεραμική και χάλκινα νομίσματα της περιόδου 330–354 μ.Χ. Τα υπολείμματα της τοιχοποιίας συνηγορούν στην ύπαρξη μιας αγροτικής εγκατάστασης τύπου *villa rustica*⁵, της οποίας το τέλος φαίνεται να είναι κοντά στα χρόνια οικοδόμησης της κρύπτης και της βασιλικής-«μαρτυρίου». Η πρώτη ταφή μαρτύρων, στην οποία θα επανέλθουμε αργότερα, πραγματοποιήθηκε ενώ λειτουργούσε ακόμα η αγροτική εγκατάσταση. Ένα παρόμοιο γεγονός καταγράφεται στις ιδιοκτησίες χριστιανών στην περιοχή των Τόμων⁶ στις αρχές του 4ου αιώνα. Εκεί, στην ιδιοκτησία ενός πιστού, του Άμαντου (*Amandus, religiosus vir*), σε υπόγειο τάφο, ενταφιάστηκε με δαπάνη του ιδιοκτήτη ο μάρτυς Θεογένης⁷.

Υπάρχουν τουλάχιστον δύο φάσεις στην οικοδόμηση της βασιλικής του Νικουλιτσέλ, όπως φαίνεται από την ανασκαφή. Είναι πολύ πιθανό, στην αρχική του μορφή, το οικοδόμημα να είχε ξύλινη στέγη στηριζόμενη σε αυτόνομους κίονες, όπως συμβαίνει σε δύο ναούς στη Βουλγαρία: στη Βασιλική II στο Τσαρ Κρουμ της επαρχίας Shumensko, που οικοδομήθηκε τον 4ο αιώνα μ.Χ.⁸, ή στο Ντόλνι Βόντεν, στην περιοχή της Φιλιππούπολης, όπου στα τέλη του 4ου αιώνα είχε οικοδομηθεί μια βασιλική παρόμοια με αυτήν του Νικουλιτσέλ, με κλίτη που χωρίζονταν με κίονες, με εξέχον ημικυκλικό ιερό και νάρθηκα⁹.

Αν παρατηρήσουμε και τις παραστάδες που τοποθετούνται στα νότια άκρα των πλευρικών κλιτών, το οικοδόμημα του Νικουλιτσέλ φαίνεται πως στην αρχική φάση ήταν στεγασμένο με ξύλινη επωροφία και διέθετε πλατιά είσοδο στον άξονα του ιερού. Η είσοδος πλαισιώνεται από δύο πυργίσκους ψηλότερους από το κτήριο της βασιλικής. Στη φάση αυτή, σύμφωνα με τις αρχαιολογικές διαπιστώσεις, η βασιλική είχε μήκος 26,30 μ. και πλάτος 14,80 μ.

Το πρώτο μισό του 5ου αιώνα στο οικοδόμημα έγιναν σημαντικές μετατροπές¹⁰ με την προσθήκη διαδρόμου-νάρθηκα, πιθανότατα προστών μπροστά στην είσοδο¹¹ και ενός αιθρίου στη συνέχεια. Συνήθως τα αιθρία περιβάλλονταν από τρεις

05

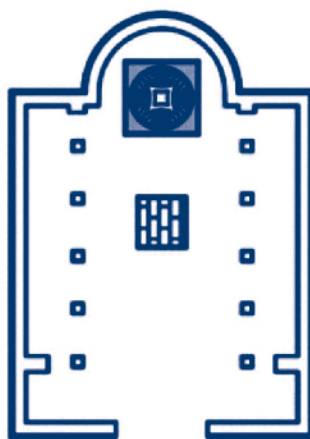
Ο οينوπαραγωγικός οικισμός Νικουλιτσέλ. Στο βάθος ο Δούναβης στην αρχή του Δέλτα.

06

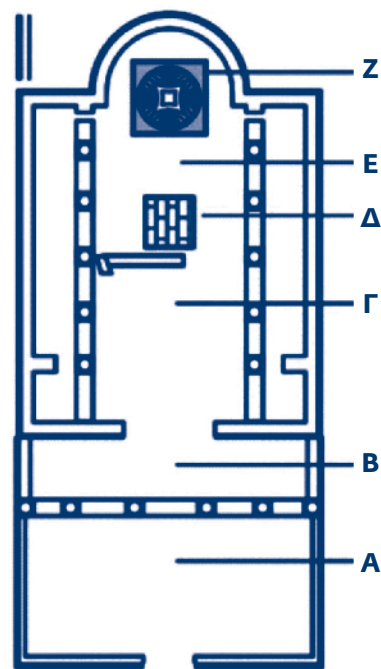
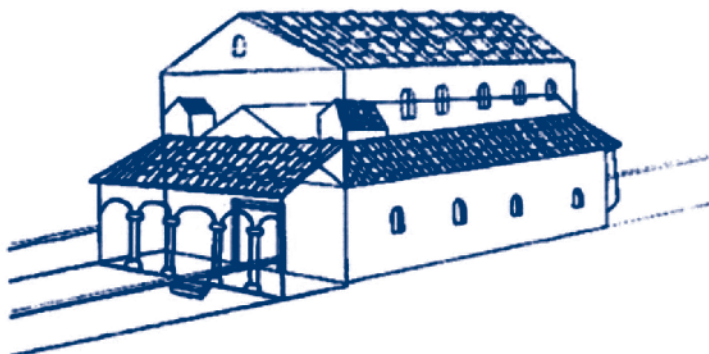
Οι διαδοχικές φάσεις οικοδόμησης της παλαιοχριστιανικής βασιλικής (σχέδιο: V.H. Baumann, 1995).

05

Η παλαιοχριστιανική βασιλική
στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ.

Η βασιλική των αγίων μαρτύρων
στο πρώτο μισό του 5ου αι. μ.Χ.

- A. Αίθριο
- B. Νάρθηκας
- Γ. Ναός
- Δ. Πρώτος τάφος («Μαρτύριο»)
- Ε. Ιερό
- Ζ. «Μαρτύριο»

06

07

Η βασιλική του Νικουλιτσέλ, κατά την ανασκαφή του 1971 (φωτ.: M. Matarangă).

08

Τα δύο «μαρτύρια» όπως διατηρούνται κάτω από τη βασιλική (φωτ.: G. Dincu).

στοές και η είσοδός τους βρισκόταν στα δυτικά, ενώ το πέραςμα στο νάρθηκα γινόταν από τη βόρεια στοά¹².

Το εσωτερικό της βασιλικής είναι χωρισμένο με ιωνικούς κίονες τοποθετημένους σε ενιαίους στυλοβάτες, ενώ το ιερό χωρίζεται από τον υπόλοιπο ναό με εγκάρσιο τοίχο. Το κεντρικό κλίτος έχει δίριχτη στέγη που γίνεται μονόριχτη πάνω από τα πλάγια κλίτη. Με τις μετατροπές αυτές του αρχικού σχεδίου, το οικοδόμημα προσεγγίζει σε μήκος τα 40 μ., πλησιάζοντας τις διαστάσεις των μεγάλων επισκοπικών βασιλικών του 5ου και του 6ου αιώνα μ.Χ.¹³.

Η κρύπτη-«μαρτύριο»

Το πιο ενδιαφέρον τμήμα του οικοδομήματος είναι η κρύπτη, ένα μνημείο του οποίου η ιστορική αξία ξεπερνά κατά πολύ τα σύνορα της πρώην ρωμαϊκής επαρχίας της Ελάσσονος Σκυθίας (Scythia Minor). Η κρύπτη κατασκευάστηκε υπογείως, κάτω από το επίπεδο χρήσης του ιερού, σε σχήμα κύβου με ελαφρώς τραπεζοειδή κάτοψη, με πλευρές 2,25, 2,30 μ. και 3,50 μ.

Η κρύπτη καλύπτεται από έναν ημισφαιρικό θόλο, διαμέτρου 3 μ., κατασκευασμένο από σειρές πλίνθων αρμολογημένες με παχύ στρώμα κονιάματος. Στην κορυφή του θόλου είχε τοποθετηθεί ένα λίθινο «κλειδί» σχήματος κόλουρου κώνου, που εξέιχε από το επίπεδο του πατώματος της βασιλικής για να υποδείξει τη θέση της Αγίας Τράπεζας, το οποίο απομακρύνθηκε και καταστράφηκε από τους χωρικούς όταν αποκαλύφθηκε η κρύπτη. Και στις τέσσερις πλευρές οι τοίχοι της κρύπτης απολήγουν στο ανώτερο μέρος τους σε ημικυκλικά τύμπανα.

Το δάπεδο του νεκρικού θαλάμου είναι επιστρωμένο με αβεστολιθικές πλάκες. Το εμβαδόν του ελαφρώς ορθογώνιου δαπέδου είναι 5,45 τ.μ. Με την κατασκευή της πλίνθινης καμάρας του θόλου οι τέσσερις τοίχοι πήραν ημικυκλική μορφή με

07

08

τέσσερα γωνιακά αψιδώματα. Οι εσωτερικοί τοίχοι καλύπτονται με ασβέστη και άμμο, ενώ τα αψιδώματα φέρουν δύο γραπτές πλατιές ταινίες: μία κόκκινη, που συνεχίζει την πλίνθινη τοιχοποιία, και μία λευκή προς το εσωτερικό.

Στο δάπεδο του δωματίου είχε χτιστεί μια κατασκευή με μορφή διπλού τραπεζίου από λεπτές σανίδες ελάτου συνδεδεμένες μεταξύ τους με το σύστημα της «χελιδονοουράς» (εικ. 10). Οι γωνίες συνδέονταν με καρφωμένη χάλκινη λαμαρίνα ενώ και στα μέσα της κάθε πλευράς έχουν καρφωθεί πλάκες χαλκού. Η προς την είσοδο πλευρά του «καλύμματος» της κατασκευής όπως και η αντίθετή της στηρίζονταν στις άκρες σε δύο τριγωνικά αετώματα. Στο εξωτερικό, οι σανίδες της κατασκευής και τα αετώματα είχαν διακοσμηθεί με εμπιέστες γραμμές που δημιουργούσαν ένα ρομβοειδές δίκτυο¹⁴.

Στην κατασκευή φυλάσσονταν, τοποθετημένα κατευθείαν στο δάπεδο του θαλάμου, τα οστά τεσσάρων μαρτύρων. Κακοδιατηρημένα και ελαφρώς διαταραγμένα, μετά τη θραύση της κορυφής του θόλου, διατήρησαν όμως την ανατομική τους διάταξη που φανερώνει άμεσο ύπτιο, οριζόντιο ενταφιασμό. Έλειπαν τελείως στοιχεία ρουχισμού (εικ. 9). Στους τοίχους δεξιά και αριστερά της κατασκευής, στο ανώτερο τμήμα τους, υπάρχουν δύο εγχάρακτες, βαμμένες με κόκκινο χρώμα, επιγραφές με ελληνικά γράμματα.

Στον αριστερό τοίχο, κάτω από το Χριστόγραμμα, αναγράφεται: ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΧΡΙΣΤΟΥ (εικ. 12). Στον δεξιό τοίχο κάτω από ένα μεγαλύτερο Χριστόγραμμα, του οποίου η κάθετη κεραία διακόπτει τη λέξη *μάρτυρες*, αναγράφεται σε κάθετη στήλη ΜΑΡΤΥΡΕΣ / ΖΩΤΙΚΟΣ / ΑΤΤΑΛΟΣ / ΚΑΜΑΣΙΣ / ΦΙΛΙΠΠΙΟΣ (εικ. 13).

Οι επιγραφές στα τοιχώματα του μαρτυρίου, όπως και ο τρόπος χρήσης και διακόσμησης του εσωτερικού χώρου, με τη δημιουργία ημικυκλικών τοίχων, είναι χαρακτηριστική για τις παλαιοχριστιανικές κατακόμβες, όπως και η συνήθεια της διακόσμησης των άκρων των αψιδωμάτων με χρωματιστές ταινίες, οι οποίες πολλές φορές αποσκοπούσαν απλώς στη δημιουργία ενός ημικυκλικού χώρου¹⁵.

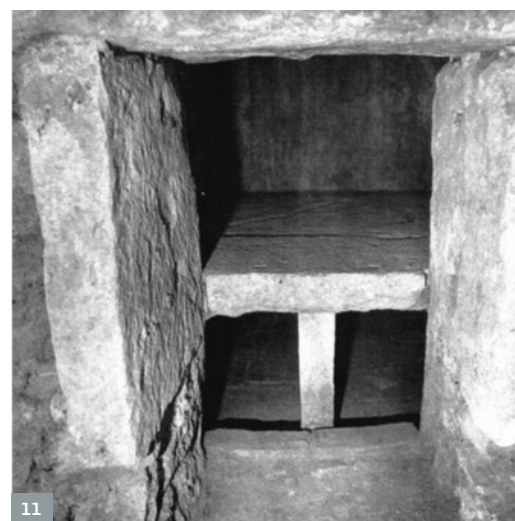
Το σταυρικό μονόγραμμα (χριστόγραμμα, *croce monogrammatica*), στη μορφή που έχει χαραχθεί στη βασιλική του Νικουλιτσέλ, απαντά από το β' μισό του 3ου αιώνα και δεν ξεπερνάει τον 5ο αιώνα μ.Χ.¹⁶ Η γραφή είναι χαρακτηριστική για τον 4ο και τον 5ο αιώνα μ.Χ. Ομοιότητες εντοπίζονται στην Ιταλία του 4ου αιώνα, στις κατακόμβες των Ιουδαίων της Ρώμης, σε δύο αποσπάσματα χριστιανικής επιγραφής από το νεκροταφείο του Αγ. Καλλίστου, σε άμεση γειτνίαση με την κρύπτη των Κανηφόρων¹⁷. Ωστόσο, ανάλογα υπάρχουν και στα εδάφη της Ελάσσονος Σκυθίας, σε χριστιανικές επιγραφές του 5ου αιώνα μ.Χ., στην Καλλάτιδα (Callatis) και στους Τόμους (Tomis)¹⁸.

Στο *Μαρτυρολόγιο του Ιερωνύμου* (*Martyrologium* ή *Calendarium Hieronymianum*) την ημέρα της 4ης Ιουνίου αναφέρονται οι τέσσερις μάρτυρες του Noviodunum. Περιλαμβάνονται σε όλα τα χειρόγραφα του μαρτυρολογίου αυτού, με παραλλαγές από αντίγραφο σε αντίγραφο.

Χρονολογική ένταξη

Στρωματογραφικά υπάρχει απόλυτη συγχρονία μεταξύ της βασιλικής και της κρύπτης. Το θεμέλιο του τοίχου του ιερού αντιστοιχεί με το ανώτατο σημείο των τοίχων της κρύπτης μεταξύ των ακρωτηρίων, αποδεικνύοντας έναν ενιαίο σχεδιασμό, κατά τον οποίο τα συναποτελούντα στοιχεία βρίσκονται σε προκαθορισμένες σχέσεις. Αρχαιολογικά, έχει καθοριστεί ότι η ανέγερση του οικοδομήματος –«μαρτυρίου» έγινε τις τελευταίες δεκαετίες του 4ου αιώνα μ.Χ., τα χρόνια των αυτοκρατόρων Ουάλεντος και Ουαλεντινιανού (Valens, Valentinianus). Όλα τα αρχαιολογικά τεκμήρια που διαθέτουμε τοποθετούν την κατασκευή της βασιλικής και της κρύπτης –«μαρτυρίου» στα τέλη του 4ου αιώνα.

Η ανθρωπολογική έρευνα διαπιστώνει, μεταξύ άλλων, ότι η ανατομική θέση στην

09

Τα οστά των τεσσάρων μαρτύρων από το Νικουλιτσέλ.

10

Το εσωτερικό του επάνω τμήματος της κρύπτης, όπως αποκαλύφθηκε το 1973 με την κατασκευή όπου φυλάσσονταν τα οστά των τεσσάρων μαρτύρων.

11

Η είσοδος στην κρύπτη –«μαρτύριο», 1975 (φωτ.: Ι. Miclae).

12

Η επιγραφή στον αριστερό τοίχο του πάνω τμήματος της κρύπτης (φωτ.: M. Matarangä).

13

Η επιγραφή στον δεξιό τοίχο της κρύπτης (φωτ.: M. Matarangä).

14

Η επιγραφή στον κάτω χώρο της κρύπτης, 1973 (φωτ.: V.H. Baumann).

15

Η είσοδος στο κτήριο.

οποία βρέθηκαν τα οστά αποκλείει εξαρχής την υπόθεση της ανακομιδής. Στην περίπτωση αυτή ένας απευθείας ενταφιασμός θα προϋπέθετε μια κατασκευή προγενέστερη της κρύπτης. Αλλά η κρύπτη κατασκευάστηκε κατευθείαν στο χώμα σε χρόνο πολύ κοντά στην ανέγερση της βασιλικής στα τέλη του 4ου αιώνα. Συνεπώς, εάν η βασιλική και η κρύπτη κατασκευάστηκαν στα τέλη του 4ου αιώνα, το «μαρτύριο» πρέπει να συνέβη σε κοντινό χρόνο¹⁹. Έτσι, το πρόβλημα της χρονολογίας στην οποία έλαβε χώρα το «μαρτύριο» και η ύστερη «μαρτυριοποίηση» των τεσσάρων στηρίζεται τόσο στις αρχαιολογικές παρατηρήσεις από την έρευνα σε ολόκληρο το συγκρότημα της βασιλικής όσο και στα συμπεράσματα της ανθρωπολογικής έρευνας.

Το 1975 άνοιξε και το κάτω τμήμα της εισόδου της κρύπτης, που είχε φραχτεί με μια ασβεστολιθική πλάκα σοβατισμένη εξωτερικά, κάτω από την οποία αποκαλύφθηκε μια δεύτερη πλάκα με επιγραφή στα ελληνικά, σε τρεις στίχους με τα γράμματα χαραγμένα στο λίθο και χρωματισμένα με το ίδιο κόκκινο χρώμα όπως και στις επιγραφές στους τοίχους της κρύπτης: ΩΔΕ Κ[ΑΙ] ΩΔΕ / ΙΧΩΡ / ΜΑΡΤΥΡΩΝ²⁰ (εικ. 14). Η επιγραφή έχει μεγάλη ιστορική και θεολογική σημασία. Η χρήση της λέξης *ίχχωρ*, ο ορισμός του «αίματος όσων αναλήφθηκαν στα ουράνια», προσδίδει στους μάρτυρες του Νικουλιτσέλ την ιδιότητα αγίων, για πρώτη φορά στο παλαιοχριστιανικό λεξιλόγιο. Με την ιδιότητα αυτή γίνονται «οι κολώνες που ανεβάζουν στα ουράνια τη χριστιανική κοινότητα»²¹.

Η τελευταία αυτή επιγραφή υποδεικνύει και την παρουσία στο κατώτερο επίπεδο της κρύπτης και άλλων μαρτύρων, διακριτών από τους τέσσερις επώνυμους. Οι τοίχοι του κατώτερου χώρου συνεχίζουν τους τοίχους του πάνω νεκρικού θαλάμου και η όλη εμφάνιση του «υπογείου» φανερώνει μια κατασκευή που έχει σχεδιαστεί εξαρχής με δύο επίπεδα.

Οι δύο χώροι της κατώτερης ζώνης της κρύπτης ήταν σχεδόν έως τη μέση γεμάτοι με μαύρο λασπώδες χώμα. Στην είσοδο, στον δεξιό χώρο είχε τοποθετηθεί σφαιρικό αγγείο με δύο λαβές²², αλλά προς το εσωτερικό, στη βάση του χωμάτινου σωρού, υπήρχε λεκάνη σε σχήμα κολουρου κώνου, τυπική για την περιοχή.

Από τον κάτω χώρο της κρύπτης αφαιρέθηκε ένας μεγάλος όγκος χώματος από το οποίο ανακτήθηκαν 110 τεμάχια οστών, μικρών και κακοδιατηρημένων, ορισμένα με ίχνη καύσης²³.

Με την ανατομική εξέταση διαπιστώθηκε ότι τα οστά ανήκαν σε δύο άνδρες ηλικίας 45–55 ετών. Η ανακάλυψη οστών με ίχνη καύσης και τις σχετικά περιέργες αρχαιολογικές συνδηλώσεις δείχνει ότι πρόκειται για τα λείψανα μαρτύρων που είχαν «μαρτυρήσει» πολύ πριν από τους τέσσερις που πιστοποιούνται και επιγραφικά και αγιογραφικά στο Noviodunum — μάρτυρες άγνωστοι τη στιγμή που κατασκευάστηκε το «μαρτύριο» και οι οποίοι είχαν υποστεί μαρτυρικό θάνατο στην πυρά.

Τα υπολείμματα οστών που βρέθηκαν στον κατώτερο χώρο της κρύπτης προέρχονταν από κάποιον παλαιότερο τάφο-«μαρτύριο», που αποδομήθηκε με την κατασκευή της μνημειακής κρύπτης. Τα ίχνη του, όπως και το δάπεδό του από πλίνθους, βρέθηκαν σε άμεση γειτνίαση με την κρύπτη. Ο προσανατολισμός της κρύπτης και της βασιλικής ακολούθησε τον άξονα του πρώτου «μαρτυρίου» και στην επιλογή του μεγέθους του ιερού οικοδομήματος ελήφθη η μέριμνα να συμπεριληφθούν και τα δύο μνημεία κάτω από το δάπεδό του.

Η κρύπτη-«μαρτύριο» που ήταν τοποθετημένη κάτω από την Αγία Τράπεζα της βασιλικής του Νικουλιτσέλ είναι ένα μοναδικό μνημείο στην Ευρώπη, τόσο με την αρχιτεκτονική του σύλληψη, που μεταφέρει στη χριστιανική αρχιτεκτονική στοιχεία των ελληνορωμαϊκών μνημείων, όσο και με τον μεγάλο αριθμό μαρτύρων που περιλαμβάνει.

Η σύλληψη και η πραγμάτωσή της ως διώροφης κατασκευής έγινε με στόχο τη διάκριση των δύο ομάδων μαρτύρων. Το σφράγισμα της εισόδου στην κρύπτη

12

13

14

όπως και η «ταφή» της κάτω από το δάπεδο του ιερού, πρακτική αρκετά σπάνια στον χριστιανικό κόσμο της Υστερορωμαϊκής περιόδου, έγινε για λόγους ασφάλειας, αφού τα άγια λείψανα των μαρτύρων αποκρύφθηκαν από τους ιερόσυλους «βαρβάρους»²⁴. Το φαινόμενο αντικατοπτρίζει τους ταραγμένους καιρούς που αρχίζουν στον Κάτω Δούναβη από το τέλος του 4ου και διαρκούν έως την πτώση του δουνάβιου συνόρου (limes) στο α' μισό του 7ου αιώνα.

Απόδοση στα Ελληνικά: Άρης Τσαραβόπουλος
Επιμέλεια: Νικολέττα Πύρρου, Άρης Τσαραβόπουλος

Σημειώσεις

- 1 Το Noviodunum (Νοβιοντόνουνουμ) βρίσκεται στη νότια ακτή του Δούναβη, πλάι στη σημερινή Isaccea, λίγο πριν ο ποταμός αρχίσει να σχηματίζει Δέλτα. Εκεί το 514 π.Χ. ο Δαρείος «γεφύρωσε» με πλοία τον Δούναβη για να επιτεθεί στους Σκύθες. Στα κλασικά χρόνια ήταν διαμετακομιστικό εμπορικό λιμάνι που χρησιμοποιούσαν οι ελληνικές πόλεις του Πόντου για τη διείσδυση στην ενδοχώρα του ποταμού αλλά και στην περιοχή της απέναντι ακτής. Οι Ρωμαίοι εγκατέστησαν στο Noviodunum ισχυρές στρατιωτικές μονάδες (λεγώνες) καθώς και στόλο στον Δούναβη (Classis Flavia Moesica). Το καλοκαίρι του 369, τον καιρό του αυτοκράτορα Ουάλεντος, εδώ νίκησαν στην πρώτη τους σύγκρουση τους Βησιγότθους. (σ.τ.μ.)
- 2 V.H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea 1983, σποράδην.
- 3 A. Suceveanu / A. Barnea, *La Dobroudja roumaine*, București 1991, σ. 188.
- 4 Τα παραπάνω υποστηρίζει η αποκάλυψη τμημάτων ασβεστολιθικών ιωνικών κιονοκράνων, διακοσμημένων με τρίλοβα ημιανθήματα.
- 5 Άλλωστε σε όλη την περιοχή υπήρχαν παρόμοιες ιδιοκτησίες. Η τελευταία ανακάλυψη έγινε το 2005, κατά τη διάρκεια των έργων εκσυγχρονισμού και επέκτασης του δικτύου ύδρευσης. Αποκαλύφθηκαν τα λείψανα ενός οικοδομήματος θερμών που ανήκε σε villa rustica του 2ου–3ου αι. μ.Χ., περίπου στα 10 μ. δυτικά της βασιλικής.
- 6 Τόμοι (ή Tomis στα ρωμαϊκά χρόνια) είναι η σημερινή Constanța. (σ.τ.μ.)
- 7 *Acta Sanctorum*, Ιανουάριος, τόμ. Α, σ. 133, 13–14, σ. 135, 9–11 (πρβλ. *FHDR*, LXXXVI, 705, 707).
- 8 T. Ivanov στο *Arheologija* 3 (1976), σ. 16–17, εικ. 13b.
- 9 Κατά τον R. Moreva, «Staro hristianska bazilica i srednovkovna tŕarkva pri s. Dolni Voden, Plovdivski okrug», *Arheologija* 4 (1983), σ. 13–19, εικ. 2.
- 10 Τα νομίσματα της εποχής του Βαλεντινιανού Β' (383–392) και του Ονόριου (395–408) που βρέθηκαν στο χώρο του νάρθηκα κατά τις ανασκαφές του 1975 (V.H. Baumann, «Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreștin din comuna Niculițel (jud. Tulcea)», *Acta MN* 14 (1977), σ. 245–267, κυρίως σ. 254, αρ. 35, 36) συνδέονται με τη νέα φάση οικοδόμησης των αρχών του 5ου αι., που φαίνεται ότι έγινε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β' (408–450), μετά την αναχώρηση προς τα δυτικά των Βησιγόθων, οι οποίοι είχαν διατηρήσει μια κατάσταση έντασης και ανασφάλειας στον Κάτω Δούναβη (βλ. επεισόδιο του Γερωντίου από τους Τόμους στον Ζώσιμο 4.40 — κατά τον I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București 1962, σ. 51–53, με τη βιβλιογραφία).
- 11 P. Testini, *Archeologia cristiana*, τόμ. II, Edipuglia, 1980, σ. 689, εικ. 354.
- 12 A. Suceveanu / A. Barnea, *La Dobroudja roumaine*, București 1991, σ. 276.
- 13 V.H. Baumann, «Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreștin din comuna Niculițel (jud. Tulcea)», *Acta MN* 14 (1977), σ. 254, αρ. 39. Στο Νικουλιτσέλ η κατασκευή των ενιαίων στυλοβατών φαίνεται να έχει γίνει κατά τη διάρκεια του 5ου αι. μ.Χ., ταυτόχρονα με τις υπόλοιπες μετατροπές στο οικοδόμημα της βασιλικής. Στη φάση αυτή προστέθηκαν στη βασιλική ο νάρθηκας και το αίθριο, και έγινε και η επέμβαση στο ιερό, η εκσκαφή του «πηγαδιού» προς την είσοδο της κρύπτης και το άνοιγμά της. Η στιγμή της ολοκλήρωσης των εργασιών αυτών καθορίζεται με το νόμισμα του Θεοδοσίου Β' (408–423) που βρέθηκε στο γέμισμα του «πηγαδιού».
- 14 Δυστυχώς, η προσπάθεια εισόδου των χωρικών όταν, μετά τις πλημμύρες, αποκαλύφθηκε η βασιλική, κατέστρεψε τη συνοχή της κατασκευής χωρίς να αφαιρέσει κανένα από τα τμήματά της.
- 15 Βλ. O. Marucchi, *Manuale di archeologia cristiana*, Roma 1923, σ. 283, 303, 318. A. Bellucci, «Le catacombe di Gaudiso e di San Eufebio a Napoli», *Rivista di archeologia cristiana* 11/1–2 (1934).
- 16 P. Testini, *Archeologia cristiana*, τόμ. II, Edipuglia, 1980, σ. 355–356.
- 17 Fr. Fonari, «Cimitero di S. Callisto, Regione dei Canefori», *Rivista di archeologia cristiana* IV / 1–2 (1927), σ. 21–23. I.B. Frey, «Inscriptions inédites des catacombes juives de Rome», *Rivista di archeologia cristiana* V/3–4 (1928), σ. 290–303, κυρίως σ. 296, II.
- 18 I. Barnea, «Quelques considerations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure», *Dacia N.S.*, I, 1957, București, σ. 265–288, κυρίως σ. 284, εικ. 7 — η επιγραφή του νομικού Συμπλικίου από την Καλλάτιδα. *Din istoria Dobrogei*, τόμ. II, σ. 462, 521, εικ. 29. I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București 1962, σ. 217, πίν. 72, εικ. 1 — η επιγραφή του Τιμόθεου από τους Τόμους (Tomis).
- 19 V.H. Baumann, «Bazilicacu “martyrion”, din epoca romanității târziu, descoperită la Niculițel (jud. Tulcea)», *BMI* 2 (1972), σ. 17–26.
- 20 V.H. Baumann, «Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreștin din comuna Niculițel (jud. Tulcea)», *Acta MN* 14 (1977), σ. 256, πίν. I/4.
- 21 A. Câteia, «Υπογραμμός – modelul neotestamentar al martiriului», *Pontica* 33–34 (2001), σ. 525–534, κυρίως σ. 529. Βλ. και A. Moretta, *Daimon și supraom*, București 1994, σ. 90.
- 22 H.S. Robinson, *The Athenian Agora, V: Pottery of the Roman Period*, Princeton 1959, αρ. κατ. M-374. Το σφαιρικό αγγείο, με εξαιρετική όπτηση, με στρογγυλεμένη βάση και πολύ λεπτά τοιχώματα, τα οποία αντηχούν στην ελαφριά κρούση, ανήκει στα είδη κεραμικής που κυκλοφορούν στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια του 5ου και του 6ου αιώνα.
- 23 Βλ. V.H. Baumann, «Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreștin din comuna Niculițel (jud. Tulcea)», *Acta MN* 14 (1977), σ. 247. Προσθέτουμε εδώ και την υπόθεσή μας για την τοπική, αυτόχθονη, καταγωγή των δύο μαρτύρων που πέθαναν στην πυρά, πολύ πιθανόν κατά τη διάρκεια του 3ου αι. μ.Χ., υπόθεση που στηρίζεται και στην παρουσία της λεκάνης τοπικής παράδοσης, ως τεφροδόχου ή ως αγγείου προσφοράς.
- 24 Βλ. σχετικά άρθρο του L.–Ch. Leschi, στο *Fasti archeologici* 7/3 (1952), αρ. 5557, Roma. Κάτω από το μεγάλο ιερό της βασιλικής στην Τεμπέσα (αρχ. Θηβέστη) αποκαλύφθηκε, σε βάθος 12 μ., μια κρύπτη–«μαρτύριο» με φραγμένη την είσοδο για να ασφαλιστεί όταν εγκαταστάθηκε το οικοδόμημα.